

NAVOIYNING AYRIM BAYTLARIDA TALMEH SAN’ATI

Ravshanova Madina Zafarjon qizi**University of Business and Science****O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 3-bosqich talabasi****ravshanovamadinabonu05@gmail.com****Namangan, O‘zbekiston**<https://doi.org/10.5281/zenodo.20484718>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning ayrim g‘azallarida qo‘llangan talmeh san’ati ma’nolari izohlab o‘tilgan. Jumladan, Xizr, Jamshid, Farhod, Shirin, Layli, Majnun, Jomiy, Dehlaviy talmehlariga sharx berilgan. Navoiy ijodidagi badiiy san’atlardan talmeh har tomonlama mukammal, o‘zining badiiy nafasati bilan, xilma-hil ifoda usullari bilan berilgani, o‘zbek tilimizning g‘oyatda boyligi va go‘zalligini, shuningdek, nozik va teranligini yorqin lavhalarda ko‘rsatib o‘tilgan.

Tayanch so‘zlar: Navoiy, mumtoz adabiyot, talmeh, nido, she’riy san’atlar, g‘azal.

Abstract: This article explains the meanings of the art of talmeh used in some ghazals of Alisher Navoi. In particular, commentaries on Khizr, Jamshid, Farhad, Shirin, Layli, Majnun, Jami, and Dehlavi talmehs are given. The description of Navoi’s works of art is perfect in every way, with its artistic elegance and various methods of expression. .

Key words: Navoi, classical literature, talmeh, nido, poetic arts, ghazal.

O‘zbek mumtoz adabiyotini she’riy san’atlarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Adabiyot san’at turi sifatida insonga ta’sir ko‘rsatadi. Bu ta’sir go‘zallik vositasida amalga oshadi. Mazkur go‘zallik esa badiiy adabiyotda so‘z orqali namoyon bo‘ladi. Biz badiiy adabiyot namunasi bilan tanishib ozimiz uchun shu paytgacha bilgan yoki his etgan narsalarimizdan boshqacharoq bir holatga, yangilikka duch kelamiz. U oldindan ma’lum bo‘lmagani uchun bizda ichki bir qiziqish, ajablanish, hayratni uyg‘otadi. Bular badiiy asarlarning ijodkorligi bo‘lgan adib va shoirlarning mahorati tufayli sodir bo‘ladi. Ularning bir qismi bevosita she’riy san’atlar bilan bog‘liq. O‘zbek mumtoz adabiyotida keng tarqalgan she’riy san’atlardan biri talmeh san’atidir.

Talmeh arabcha so‘z bo‘lib, ma’nosi “chaqmoq chaqilishi”, “bir nazar tashlash” demakdir. Badiiy san’at sifatida u tarixiy va afsonaviy voqea, masal, shaxs, mashhur asar va qahramonlar nomiga ishora qilish vositasida fikrni qisqa, ixcham tasvirlashdir. (To‘xtaliyev, 2017, 170-bet) Bilamizki, o‘zbek mumtoz adabiyotining asoschisi bo‘lgan Alisher Navoiy o‘z asarlarida juda ko‘p she’riy san’atlardan foydalangan. Shulardan biri, talmeh san’atidir. Navoiyda shunday bayt mavjud:

Jomi Jam ichra Xizr suyi nasibimdur mudom
Soqiyo, to tarki joh aylab gado bo‘ldum sanga.

Ushbu baytda ikkita shaxs nomi: Jamshid podshoh va Xizr tilga olinadi. Jamshid podshoh Eronning mashhur podshohlaridan biri. U sharobni ixtiro qilgan shohdir. Undan tashqari, u Navro‘z bayramining asoschisidir. U sharobni ixtiro qilgani uchun o‘zbek mumtoz adabiyoti Jomi Jam iborasi keng tarqalgandir. Xizr, Xazrati Xizr - islom rivoyatlaridagi shaxs, taqvdor inson, u hayot bulog‘idan “obi hayot” ichgan umri boqiy bo‘lgan tarixiy qahramondir. Uni xalq ichida o‘lmas qahramonlardan biri sifatida tasvirlanadi. Buning sababi “obi hayot” ya’ni Jannat suvining ichganidir deb sabab ko‘rsatiladi. Soqiyo bu so‘zning ma’nosi “may kuyuvchi” deganidir. (Madvaliyev, 2008, ...-bet) Endi bu baytning tahliliga o‘tadigan bo‘lsak. Navoiy bu bayti orqali nima demoqchi? Navoiy bu baytda Allohga oshiq bo‘lganini tasvirlamoqchi. Ya’niki menga Jamshid

podshohning sharobidan ko‘ra Xizr ustundir deya ta’kidlaydi. Bu baytda talmeh san’atidan tashqari nido san’ati ham bordir. Navoiy bu baytda Soqiyo deb, may kuyuvchiga murojaat qiladi. Navoiy quyidagi asarlarida juda ko‘p talmeh san’atini qo‘llaydi. Bu asarlar Navoiyning mashhur asarlaridan biri “Qaro ko‘zum” yoki bo‘lmasa “Xazoyin ul maoniy”lardir. Masalan:

Ey ko‘ngul, Farhod Majnun bo‘lgay erdi bizda zor

Bo‘lsa erdi Layliyo Shirin bizing jononcha xo‘b. (Qayumov va b. 1987, ...-bet)

Navoiy bu baytda ikki mashhur juftlikni tilga oladi. Bular: Farhod va Shirin, Layli va Majnundur. Ular bilan bog‘liq rivoyatlar Nizomiy Ganjaviy, Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiylarning “Xamsa” asarlarida uchraydi.

Farhod va Shirin – eronlik xalqlar adabiyotlarida an’anaviy mazmumga ega bo‘lgan va bir necha ijodkorlar tomonidan qalamga olingan ishqiy va dostonlardan birining nomi. Farhod Shirinning ishqida hech narsadan to‘xtamay, Arman elida Shirin uchun qazilayotgan ariqni bitkazish ishlarida o‘zining nimalarga qodir ekanini ko‘rsatadi. Eron hukmdori Xusran bilan kurashda xiyla bilan qo‘lga olinib, qahramonlarcha xalok bo‘ladi. Uning sevgilisi Shirin esa uning jasadi ustida jon beradi. (Navoiy Alisher Mukammal asarlar to‘plami, 1992, ---bet)

Layli va Majnun – fosi – turkiy romantik dostonidir. Layli va Majnun – Yaqin va O‘rta Sharq xalqlari orasida keng tarqalgan folklor hamda yozma shakldagi adabiy yodgorlikdir. (Navoiy Alisher Mukammal asarlar to‘plami, 1992, ...-bet) Majnun Laylini ishqida juda ko‘p qiyinchiliklarni yengishga harakat qiladi. Majnun Laylini ishqida telba holatiga tushib qoladi. Navoiy bu ikki mashhur juftlik haqida o‘zining ikki mashhur dostonini yaratadi. Bular “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun” dostonlaridir. Navoiy bu bayt orqali o‘zining ishqini Farhod Shirinni, Majnun Laylini sevgisidan ustun ekanligini yozadi. Chunki Navoiy Bu baytda Allohga bo‘lgan ishqini tasvirlaydi.

Navoiy o‘zining g‘azallarida ustozlarini tilga olish orqali, talmeh san’atini juda ko‘p hosil qiladi. Quyidagi baytga qaraylik:

Ey Navoiy, seniy Xisrav bila Jomiy tavri,

San’atu rangini qo‘y, so‘zda kerak dard ila so‘z.

Bu baytda turkiy va forsiy adabiyotlarda mashhur shoirlar, Abdurahmon Jomiy va Xisrav Dehlaviy haqida gap ketadi.

Abdurahmon Jomiy-fors-tojik shoiri, naqshbandlik tariqatining yirik vakili. Jomiy o‘z asarlarini fors-tojik tilida yozgan, arab tilini ham yaxshi bilgan. Xorazmlik tilshunos ibn al-Hojibning arab tili nahv haqidagi Al-qofiya dasrligiga 1492-yilda sharh bitgan. (Navoiy Alisher Mukammal asarlar to‘plami, 1992, ...-bet) Jomiy “Panj ganch” asarining muallifidir.

Xusrav Dehlaviy-hind shoiri, adabiyotshunos, bastakor. Xusrav Dehlaviy “Xamsa” asarining muallifidir. Navoiy bu ikki shoir haqida o‘zining “Nasoyim ul-muhabbat” asarida ham tilga oladi. Bu ikki shoirning ustozlaridan ekanligini aytib o‘tadi. Navoiy bu bayti orqali Xusrav Dehlaviy va Abdurahmon Jomiylar fors tilida ijod qilganligini aytib o‘tadi. Lekin Navoiy nima demoqchi bu bayti orqali? Navoiy fors tilidan ko‘ra turkiy tilni ustun qo‘yadi. Chunki turkiy tildagi so‘zlarda dardlarni tushunishtirish osonroqdir. Bu baytda talmeh san’atidan tashqari nido san’atidan ham foydalaniladi.

Xulosa qilib aytganda, Navoiy she’riy san’atlardan juda samarali foydalanadi. Navoiy ijodidagi badiiy san’atlar har tomonlama mukammal, o‘zining badiiy nafosati bilan, hilma-hil ifoda usullari bilan berilgani, o‘zbek tilimizning g‘oyatda boyligi va go‘zalligini, shunindek nozik va teranligini yorqin hamda jonli lavhalarda ko‘rsatib turadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. To'xtaliyev Boqijon, Karimov Bahodir, Usmonova Komila. O'zbek milliy ensiklopediyasi-Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2017.184b.
2. Madvaliyev.A O'zbek tilining izohli lug'ati-Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti,2006-2008.
3. Navoiy Alisher Mukammal asarlar to'plami.20 jildlik,Toshkent.: Fan, 1992.
4. Navoiy Alisher Qaro ko'zum[Tahrir hay'ati: Qayumov.A, Oripov. A, Qosimov.B Mallaev.N, Yoqubov.O, Omon Matjon, G'aniyeva.S]-Toshkent.:Adabiyot va san'at nashriyoti,1987.768b